

آثار و فوائد فرزند آوری از منظر قرآن با محوریت بیانات مقام معظم رهبری (حفظه الله)

اکرم افشارآقاجری^۱

چکیده

فرزندآوری و داشتن فرزند آثار و برکات زیادی در حوزه خانواده و به ویژه در رابطه با والدین دارد. در آموزه های دینی یکی از حکمت های مهم تشکیل خانواده و آفرینش انسان در قالب زن و مرد ، تولید نسل و بقای نسل انسان معرفی شده است. از اینرو فرزند آوری در کانون خانواده از اهمیت بالایی برخوردار است. هدف از پرداختن به این موضوع آشنایی بیشتر خانواده ها با برکت فرزند آوری است و بر اساس صریح آیات قرآن به دنیا آمدن فرزند برکات و روزی خودش را به همراه می آورد. اما سوالی که در پی پاسخ به آن هستیم این است که فرزند آوری از نظر مقام معظم رهبری چه برکاتی را به همراه دارد ؟ که با جمع آوری مطالب به روش کتابخانه ای -توصیفی به این موضوع می پردازیم. نتایجی که از این متن به دست می آید این است که فرزندآوری از جایگاه والایی برخوردار است و در آموزه های دینی نگرش مثبتی به آن وجود دارد و برکات زیادی را به همراه دارد و در رشد معنوی، بروز استعدادهای والدین ، رشد مادی، افزایش عزت نفس، برکت اقتصادی و... تاثیرگذار است.

واژگان کلیدی: مقام معظم رهبری ، فرزند، فرزندآوری، خانواده، قرآن.

^۱ . طلبه سطح ۲ پایه پنجم.

مقدمه

اسلام، آموزه های دینی و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به مسئله فرزند آوری نگرش مثبت داشته و به شیوه های گوناگون مسلمانان را به فرزند آوری تشویق نموده از طرفی به دلیل دگرگونیهای ویژه در سبک زندگی افراد، یکی از مشکلات اساسی در عصر حاضر، بی رغبتی به فرزندآوری و فرزند پروری است و اگر این فرایند ادامه یابد در سالهای نه چندان دور با جمعیتی پیر و فرسوده روبه رو خواهیم شد و در نتیجه خانواده ها از جنبه های گوناگون جسمی، روحی-روانی، اخلاقی، اجتماعی دچار آسیب خواهند شد. از اینرو پرداختن به این موضوع ضرورت می یابد. تا به افرادی که به مسئله فرزندآوری با دید منفی می نگرند این امر را یادآور شویم که فرزند آوری برکات زیادی برای خانواده به همراه دارد. در این نوشتار تلاش شده است با بهره گیری از آموزه های دینی قرآن و روایات به این موضوع پرداخته شود.

در رابطه با این موضوع به طور خاص کتاب یا مقاله ای نوشته نشده است بلکه اشاره ای کوتاه و در ضمن مطالب آمده است. کتبی که به این موضوع اشاره نموده عبارتند از: ۱. فرزند بیشتر آینده بهتر از مجید فرح زاده فسائی در این کتاب به آثار فرزند آوری در آیات و روایات، رابطه فرزند آوری با شادی خانواده، آسیب های تک فرزندی، فرزند آوری در مسیحیت و یهود پرداخته شده است. ۲. مامان؟ بابا؟ من غول نیستم؟ از سعید وافی در این کتاب سعی شده ضمن تبیین شرایط موجود در حوزه جمعیت و آسیب های آن و ارائه راهکارهایی در جهت کاهش آسیب ها و ترویج فرزندآوری به بررسی برخی از انواع ترس ها در مورد فرزندآوری و علل آنها پرداخته شود. و مقالات عبارتند از: ۱. مقاله تربیت فرزند از آقای تراشیون که در این مقاله بیشتر به شیوه های تربیت فرزند پرداخته شده است. ۲. مقاله نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه های دینی با رویکردی اخلاقی از علی احمد پناهی در این مقاله به آثار داشتن فرزند اشاره شده است.

مفهوم شناسی

فرزند: به معنی زاده شده از یک پدر و یک مادر... اولاد. این واژه پهلوی قدیم است ساخته شده از فر (والا ، بزرگ) به اضافه پسوند زند (زندگی و یا شان زندگی). آریاییان دنیا آمدن هر کودکی را نشانی از شکوهمندی زندگی می دانستند.^۱

جایگاه فرزند آوری در اسلام

تغییر در سبک زندگی به تفسیر ما از زندگی بستگی دارد. نوع نگاه ما به زندگی است که می تواند درباره ی چگونگی فکر کردن به فرزندآوری تعیین کننده باشد. کسی که هدفش در زندگی مشخص نیست، یا نمی تواند به بچه دار شدن فکر کند و یا این که وقتی بچه دار شد، نمی تواند از عهده ی تربیت او برآید. مادران و پدرانی که وقت گذاشتن برای بچه را تلف کردن وقت می دانند، نمی دانند برای چه به دنیا آمده اند.

احساس نیاز به پدر یا مادر شدن یک نیاز غریزی است که هر انسانی به آن توجه دارد. به صورت طبیعی باید در همه ی انسان ها وقتی به حدی از رشد می رسند، این احساس تولید شود. انسان از نظر روحی و روانی نیازمند به پدر شدن و مادر شدن است. زنی که تا پیش از مادر شدن، از سختی های بچه داری دور است، همین که متوجه می شود به صورت طبیعی بچه دار نخواهد شد، حاضر است پول های گزافی خرج کند تا صاحب فرزند شود. این زن وقتی بچه دار می شود، دردسرهای زندگی اش آغاز می شود، اما با وجود این دردسرها احساس آرامش می کند. حالا اگر زنی از این احساس غریزی و روحی محروم است، باید به دنبال ریشه ی آن بود. به صورت طبیعی احساس نیاز به فرزند با یکی دو فرزند هم ارضا نمی شود. انسان طوری آفریده شده که به زندگی با دیگران نیاز دارد. خانه های خلوت این نیاز را بر آورده نمی کند. وقتی این نیاز برآورده نشد، دو اتفاق بد می افتد: اول آنکه این خلأ توسط رسانه پر می شود. یکی از دلایل اصلی رسانه ای شدن خانواده ها خلوت بودن محیط خانه است. دومین اتفاق هم گرایش شدید به محیط بیرون از خانه است. بیرون رفتن از خانه نه تنها بد نیست، خوب هم هست، اما اگر بیرون از خانه بودن تبدیل به یک گرایش شود و ریشه ی این گرایش هم خسته کننده بودن محیط خانه باشد، بد و خطرناک است. خانه باید

^۱ . معین ، فرهنگ لغت معین، واژه فرزند، ص ۲۳۵.

محیطی برای تجربه‌ی آرامش و نشاط باشد، اما خانه‌های خلوت نمی‌تواند کارایی این چینی داشته باشد.^۱

بدون تردید یکی از اصلی‌ترین عوامل نشاط در خانه، وجود نوزادان و کودکان است. این تجربه‌ای است که کمتر کسی از آن محروم بوده است. یک نوزاد در مهمانی بزرگ‌ترها را به شدت به خود مشغول کرده و به اندازه‌ی چند فیلم و سریال به مهمانی، نشاط و شادابی تزریق می‌کند. شادابی و نشاط که بزرگ‌ترها از کودک می‌گیرند، ریشه در نوع آفرینش انسان دارد.^۲

دیدگاه مقام معظم رهبری درباره‌ی جمعیت و فرزندآوری

گاهی محروم بودن از این احساس به جهت نگاه اشتباهی است که انسان به این سختی‌های فرزندآوری دارد. در نگاه مادی‌گرای غربی، اصالت با رفاه است. هر چیزی که با رفاه منافات داشته باشد، باید کنار برود. مقصود از رفاه هم رفاه کمادی است. فرزند، مانع رفاه است، پس باید کنار گذاشته شود. یا این که به تعدادی از فرزند باید بسنده کرد که با رفاه منافات زیادی نداشته باشد. به همین دلیل هم می‌بینیم بسیاری از خانواده‌های غربی، دیر صاحب فرزند شده و وقتی هم که صاحب فرزند می‌شوند، تربیت او را به گونه‌ای مدیریت می‌کنند که با رفاه آنان منافات نداشته باشد، مثلاً به جای این که با او بازی کنند، برای او بازی رایانه‌ای می‌خرند یا او را به مهد کودک می‌فرستند که کمتر مانع رفاه پدر و مادر شود. متأسفانه تفکر رفاه طلب غربی در برخی از ما مسلمانان هم تأثیر گذاشته و نوع نگاه ما را به فرزنددار شدن تغییر داده است.^۳

خداوند در قرآن بی نظیرش می‌فرماید: «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ* وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ* وَالْدَّيْنِ* وَالْأَرْضِ* وَكَذَلِكَ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ*»^۴ «سوگند به این شهر، و حال آن که تو در شهر جای داری، سوگند به پدری (چنان) و آن کسی را که به وجود آورده، براستی که انسان را در رنج آفریده‌ایم.» چقدر زیباست که خداوند متعال برای آنکه یک مسأله‌ی واضح را بیان کند، قسم می‌خورد. به نظر می‌رسد به قدری انسان در این مطلب به بی‌راهه رفته و دچار توهم شده که باید خدا قسم بخورد تا انسان باور کند که در حال اشتباه است.

۱. عباسی ولدی، تاساحل آرامش، ج ۱، ص ۲۹.

۲. همان، ص ۳۰.

۳. همان، ص ۳۲.

۴. سوره بلد، آیه ی ۴-۱.

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر این آیه می‌نویسد:

این تعبیر که "خلقت انسان در کبد است" به ما می‌فهماند رنج و مشقت از هر سو و در تمامی شئون حیات برانسان احاطه دارد، و این معنا بر هیچ خردمندی پوشیده نیست که انسان در پی به دست آوردن هیچ نعمتی بر نمی‌آید، مگر آن که خالص آن را می‌خواهد، خالص از هر نعمت و دردسر و خالص در خوبی و پاکیزگی، ولی هیچ نعمتی را به دست نمی‌آورد، مگر آمیخته با ناملایماتی که عیش او را منغص (تیره) می‌دارد، و نعمتی مقرون با جرعه‌های اندوه و رنج، علاوه بر مصائب روزگار و حوادث ناگواری که چون شرنگی کشنده کام جانش را تلخ می‌کند.^۱

حضرت باقر (علیه السلام) نیز فرمود: «چه چیزی مانع آن است که فرد مؤمن، همسر اختیار کند؟ شاید خداوند از این راه فرزندی به او ببخشد که زمین را با گفتن لا اله الا الله سنگین نماید.»^۲

۱- ازدواج به هنگام و تکثیر نسل

بحث زیاد شدن جمعیت مسلمانان به قدری اهمیت دارد که با توجه به روایات به راحتی می‌توان ادعا کرد یکی از اصلی‌ترین فلسفه‌های ازدواج، زیاد شدن نسل مسلمانان است. تربیت در درجه‌ی اول اهمیت قرار دارد. از نگاه روایات، هم کیفیت و هم کمیت مهم است، اما برخی درباره‌ی کیفیت جمعیت به گونه‌ای حرف می‌زنند که گویا هر اندازه کمیت زیاد می‌شود، از کیفیت جمعیت کاسته می‌شود. ما در آینده خواهیم گفت که در مواردی کیفیت جمعیت، وابسته به کمیت زیاد آن است. پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) فرمود: ازدواج نمایید، زیرا من در روز قیامت به فزونی شما سایر امت‌ها افتخار می‌کنم.^۳ ازدواج به هنگام و بدون تأخیر یکی از کارهای لازم و واجب است. فرزندآوری و تکثیر نسل یکی از آن وظایف مهم و اساسی است که باید انجام بگیرید که هر دو این‌ها، هم ازدواج زود هنگام و به هنگام و هم تکثیر نسل، جزو نیازهای حیاتی امروز و فردای کشورند. خب، این مفاهیم باید در مداحی شما عزیزان مداح جایگاه شایسته‌ای داشته باشد.^۴

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) فرمودند:

^۱. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲۰، ص ۲۹۱.

^۲. ابن بابویه، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۲.

^۳. همان، ص ۳۸۳.

^۴. اینترنت، خبرنامه‌ی دانشجویان ایران، ۳۱ تیر ۱۳۹۱.

از دیگر مزایای داشتن فرزند، تحقق بخشیدن به امیدهای والدین در دوران سالمندی و پیری آنها است؛ زیرا داشتن فرزند می‌تواند «امید به زندگانی» را در والدینی که دارای فرزند هستند، افزایش دهد. زکریا به هنگام پیری از خداوند درخواست فرزند کرد: «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ؛ بارالها، به من ذریه و فرزندی پاکیزه از نزد خود ببخش». به درستی که تو شنونده دعایی ابراهیم از نداشتن فرزند اندوهگین بود؛ از خدا فرزند خواست: «رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ». فبشرنا بغلام حلیم؛ پروردگارا! به من از صالحان (فرزندان صالح) ببخش، پس ما او را به نوجوانی بردبار و صبور بشارت دادیم، ابراهیم شکر این نعمت را به جا می‌آورد و می‌فرماید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ؛ حمد خدای را که در پیری، اسماعیل و اسحاق را به من بخشید، همانا پروردگار من شنونده و اجابت‌کننده دعاست.» امام حسن عسگری (علیه السلام) فرموده است: «فَنِعْمَ الْعُضْدُ الْوَلَدُ: مَنْ كَانَ ذَا عُضْدٍ يَدْرِكُ ظِلَامَتَهُ انَّ الدَّلِيلَ الَّذِي لَيْسَتْ لَهُ عُضْدٌ؛ چه خوب پشتیبانی است فرزند. کسی که دارای پشتیبان باشد، آنچه با ستم از او باز گرفته‌اند، باز می‌ستاند و خوار کسی است که پشتیبان نداشته باشد.» امام سجاد (علیه السلام) فرمود: «مِنْ سَعَادَةِ الرَّجُلِ انْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ يَسْتَعِينُ بِهِمْ؛ از نشانه‌های سعادت مرد، داشتن فرزندی است که کمک کار او باشد.»^۱

در این آیات می‌خوانیم: «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ» * فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصُورًا وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ؛^۲ (در آنجا بود که زکریا پروردگار خویش را خواند و عرض کرد: خداوند! از طرف خود، فرزند پاکیزه ای به من عطا فرما، که تو دعا را می شنوی * و هنگامی که او در محراب ایستاده، مشغول نیایش بود، فرشتگان او را صدا زدند که: خدا تو را به یحیی بشارت می دهد [کسی] که کلمه خدا [مسیح] را تصدیق می کند و رهبر خواهد بود و از هوس های سرکش برکنار و پیامبری از صالحان است).

^۱ . گروه نویسندگان، تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن، صص ۲۵۷.

^۲ . سوره آل عمران، آیات ۳۸ و ۳۹.

این آیات گوشه ای از زندگی پیامبر الهی، زکریا را در ارتباط با داستان حضرت مریم بیان می‌کند. همسر زکریا و مادر مریم خواهر یکدیگر بودند و اتفاقاً هر دو در آغاز نازا و عقیم بودند. هنگامی که مادر مریم از لطف پروردگار، صاحب فرزند شایسته ای چون مریم شد و زکریا اخلاص و سایر ویژگی های شگفت آور او را دید، آرزو کرد که او هم صاحب فرزندی پاک و با تقوا همچون مریم شود. فرزندی که چهره اش آیت و عظمت خداوند گردد و با اینکه سالیان درازی از عمر او و همسرش گذشته بود و از نظر معیارهای طبیعی بسیار بعید به نظر می رسید که صاحب فرزندی شود ولی ایمان به قدرت پروردگار و مشاهده نعمت هایی که شامل حال مریم شده بود قلب او را لبریز از امید ساخت که شاید در فصل پیری، میوه فرزند بر شاخسار وجودش آشکار شود؛ به همین دلیل هنگامی که مشغول نیایش بود از خداوند طلب «ذریه طیبه»؛ (فرزند پاکیزه) نمود.^۱

«طیب» هر چیزی آن است که برای چیز دیگر سازگار و در برآمدن حاجت آن دخیل و مؤثر باشد. مثلاً شهر طیب آن شهری است که برای زندگی اهلبش سازگار و دارای آب و هوایی ملایم و رزقی پاکیزه باشد و کار و کسب و سایر خواسته ها برای اهلبش هم فراهم باشد. همچنین عیش طیب، و حیات طیب، آن عیش و حیاتی است که ابعاض (پاره ها ، افراد ، اجزاء) و شؤون مختلفش با هم سازگار باشد، به طوری که دل صاحب آن عیش به زندگی گرم و بدون نگرانی باشد. «طیب» به معنای عطر پاکیزه نیز هست و بنابراین «ذریه طیبه» آن فرزند صالحی است که مثلاً صفات و افعالش با آرزویی که پدرش از یک فرزند داشت مطابق باشد. به همین جهت است که خدای تعالی عین همین درخواست را در باره اش مستجاب نمود و با تعبیر «بشارت» از تولد فرزند برای او یاد کرد. این بشارت، یحیی(علیه السلام) بود که شبیه ترین انبیا به عیسی(علیه السلام) است.^۲

از این آیات به دست می آید که: اولاً فرزند داشتن به اندازه ای مهم است که حضرت زکریا (علیه السلام) با وجود بالا رفتن سن خود و همسرشان و ناامیدی از اسباب طبیعی و ظاهری برای بچه دار شدن، برای دستیابی به این گوهر زندگی، دست به دعا برداشتند و فرزند داشتن را از خداوند طلب کردند. ثانیاً: به دنیا آمدن یحیی، به عنوان اجابت چنین خواسته ای از سوی خداوند، آن قدر اتفاق مبارکی است که از آن تعبیر به «بشارت» می شود.

^۱ . مکارم شیرازی ، تفسیر نمونه ، ج ۲ ، ص ۵۳۳.

^۲ . طباطبائی، ترجمه تفسیر المیزان ، ج ۳ ، ص ۲۷۴.

موضوع دعای حضرت زکریا برای فرزند داشتن در آیاتی دیگر از قرآن نیز تکرار شده است. در همین رابطه در این آیات می خوانیم: «وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا * يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا * يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا * قَالَ رَبِّ إِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا! (و من از بستگانم بعد از خودم بیمناکم [که حق پاسداری از آیین تو را نگاه ندارند]! و [از طرفی] همسرم نازا و عقیم است تو از نزد خود جانشینی به من ببخش * که وارث من و دودمان یعقوب باشد و او را مورد رضایت قرار ده * ای زکریا! ما تو را به فرزندى بشارت می دهیم که نامش «یحیی» است؛ و پیش از این، همانمی برای او قرار نداده ایم! * گفت: پروردگارا! چگونه برای من فرزندى خواهد بود؟! در حالی که همسرم نازا و عقیم است، و من نیز از شدت پیری افتاده شده ام)»^۲

نتیجه گیری

فرزندان وسیله ای برای آزمایش والدین اند در نگاه دینی نگرشی مثبت به فرزندآوری و فرزندپروری شده است. در آیات و روایات فراوانی از فرزند با تعبیرهای زیبایی یاد شده است؛ مانند مایه امید نور، چشم نعمت الهی، عامل ثواب و پاداش اخروی و نیز رحمت و غفران الهی باعث خیر و برکت در خانه باعث قوت قلب، شکفتگی همچنین نداشتن فرزند، دوری از او سبب غم و ناامیدی و اضطراب بیان شده است. از منابع دینی در می یابیم که فرزند آوری و فرزند پروری باعث پایداری خانواده، رضایتمندی از زندگی، توسعه رزق، دستگیری از والدین هنگام پیری، نشاط و سلامت روانی، احساس عزت نفس و ... می شود. در متون دینی آنچه مهم است داشتن فرزند نیست؛ بلکه فرزندپروری است. بنابراین همه برکتها و فایده هایی که برای فرزند بیان شده درباره فرزند شایسته است نه ناشایست در قرآن کریم فرزندى ستوده شده است که صالح باشد و باعث انحراف و سقوط معنوی والدین و دیگر انسانها نشود و انسان را از یاد و ذکر خداوند باز ندارد. بنا به فرموده ی مقام معظم رهبری (مدظله العالی) با توجه به اهمیت زیاد تکثیر نسل، خانواده ها و جوان ها باید تولید مثل را زیاد کنند و باید نسل را افزایش دهند تا با تکیه بر آنها مشکلات کشور در آینده حل شود.

^۱. سوره مریم، آیات ۵ تا ۹.

^۲. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۲۷۴.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن بابویه محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، جماعه المدرسین فی الحوزة العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، قم، ۱۳۶۳.
۲. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، انتشارات دنیای دانش، ۱۳۸۲.
۳. حسینی مجرد، اکرم، جمعیت ایران، افزایش یا کاهش؟، انتشارات دبیرخانه شورای عالی انقلاب، سال ۱۳۹۴.
۴. جوزف، براگا، لوری، براگا. مترجم، پروین عظیمی، با کودکان خود رشد کنید، تهران: نشر آسیا، ۱۳۶۹.
۵. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.
۶. طبرسی، رضی الدین ابونصر حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، چاپ ۴، انتشارات شریف رضی، ۱۳۷۰.
۷. عباسی ولدی، محسن، تاساحل آرامش، چاپ ۱۸، انتشارات جامعه الزهرا (س)، ۱۳۹۲.
۸. _____، ایران جوان بمان، چاپ یازدهم، انتشارات جامعه الزهرا (س)، ۱۳۹۲.
۹. فرح زاده فسائی، مجید، فرزند بیشتر آینده بهتر، چاپ اول، انتشارات دارالتفسیر، ۱۴۰۱.
۱۰. فتال نیشابوری محمد بن احمد، روضه الواعظین، انتشارات دلیل ما، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ پنجم، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳.
۱۲. گروه نویسندگان، تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن، موسسه علمی-پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، سوم، ۱۳۸۸.
۱۳. معین محمد، فرهنگ معین، انتشارات زرین، تهران، ۱۳۸۲.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۱۴، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۵۳.
۱۵. وافی، مسلم، شریف یزدی، سعید، مامان؟ بابا؟ من غول نیستم؟، چاپ اول، انتشارات معارف، ۱۴۰۱.

مقالات

۱. آقای تراشیون، مقاله تربیت فرزند، موسسه نورالمجتبی (ع).
۲. پناهی علی احمد، مقاله نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه های دینی با رویکردی اخلاقی، نشریه: مطالعات اخلاق کاربردی، سال ۱۳۹۵، شماره: ۲۱.

سایت ها

۱. خبرنامه دانشجویان ایران www.ecomstudies.ir.
۲. سایت خبری رهبری www.farsi.khamenei.ir.
۳. بیانات در ارتباط با نمایندگان یازدهمین دوره ی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹/۴/۲۲
۴. سخنرانی نوروزی خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۹/۰۱/۰۳
۵. بیانات در دیدار مداحان اهل بیت، ۱۳۹۸/۱۱/۲۶
۶. بیانات در دیدار دانش آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۸/۰۸/۱۲ .
۷. بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۷/۰۳/۰۲ .
۸. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۴/۰۴/۲۰.